

SVET FANTÁZIE A REALITY JAROSLAVA VODRÁŽKU V ILUSTRÁCIÁCH PRE DETI

Michal Tokár

TOKÁR, Michal: Jaroslav Vodrážka's World of Fantasy and Reality in his Illustrations for Children. In *Philologia*, vol. XXX n°1 (2020): 87–101.

Abstrakt: V príspevku načrtávame niektoré aspekty výtvarno-ilustračnej hodnoty výtvarného umelca Jaroslava Vodrážku v detskom časopise *Slniečko* a vo vybratých rozprávkových knižných vydaniach pre deti a mládež v slovenských vydavateľstvách. Konštatujeme, že J. Vodrážka, zakladateľ a tvorca slovenskej knihy pre deti a mládež svoje pôsobenie v knižnej kultúre chápal v duchu progresívnych úsilí o komplexnú tvorbu knihy. Dosiahol tak výtvarne formálny súlad medzi ilustráciou, grafickou úpravou a typografiou. Preto sa ním ilustrovaná a graficky upravená kniha vyznačuje kultivovanosťou výtvarného prejavu. Najvydarenejšie ilustračné práce sa javia v časopiseckej i v knižnej produkcii k rozprávkovým predlohám s fantastickými témami a zvieracími motívmi. Pritom sa umelec nesnažil o konvenčne dôsledný prepis svojich vzťahov vo výtvarno-umeleckom podaní literárnej témy. Každopádne svojím celoživotným dielom sa zaslúžil o zvýšenie nárokov na grafickú a výtvarnú úpravu slovenskej knihy.

Kľúčové slová: časopisecká ilustrácia, knižná ilustrácia, obrázkový seriál, hodnota ilustrácie, knižné dielo, grafická a výtvarná úprava knihy, rozprávková predloha, ľudová slovesnosť, detský čitateľ

Abstract: The article outlines some aspects of the artistic-illustrative value of Jaroslav Vodrážka as an artist in the children's magazine *Slniečko* and in some selected fairy-tale book editions for children and youth by Slovak publishers. We state that J. Vodrážka, the founder and creator of the Slovak book for children and youth, understood his participation in book culture as a progressive effort to approach the creation of books in a complex manner. Thence, he was able to achieve a formal artistic union of illustrations, graphic design and typography. That's the reason why the book he illustrated and graphically designed instantiates a sophisticated artistic expression. His most appealing illustrative works appear in fairy-tale based magazine and book production with fantasy topics and animal motifs. He

didn't try to keep conventionally consistent transcription of his relationships in an artistic presentation of a literary theme. Anyway, he contributed to the increasing demands on the graphic and artistic design of the Slovak book by his whole life's work.

Keywords: magazine illustration, book illustration, picture series, value of illustration, book work, graphic and artistic design of the book, fairy tale artwork, folklore, child reader

Z odbornej literatúry i popularizačnej spisby posledných rokov sú pomerne dostupné informácie o životnom príbehu Jaroslava Vodrážku, pôvodcom českého výtvarníka i spisovateľa, gymnaziálneho pedagóga a predovšetkým zakladateľa a tvorcu slovenskej ilustrovanej knihy pre deti a mládež. V príspevku sa zameriame na (relatívne) dopovedanie niektorých aspektov Vodrážkovej výtvarno-ilustračnej hodnoty v detskom časopise *Slniečko*¹ a z veľkého množstva ilustrovaných knižných vydaní upriamime pozornosť na interpretačno-hodnotiaci aspekt jeho knižno-ilustračnej tvorby predovšetkým pre deti a v slovenských vydavateľstvách. Výtvarná činnosť J. Vodrážku – umelca s veľkým tvorivým potenciálom na poli knižného umenia – sa už po jeho príchode na Slovensko začiatkom dvadsiatych rokov minulého storočia vymykala z vtedajšej konvencie, tradičnosti. Jeho ilustračná a knižno-grafická i časopisecká tvorba v nových štátnych a kultúrno-spoločenských podmienkach po prvej svetovej vojne sa snažila zaujať detského čitateľa a pôsobiť naňho spontánne hravo a prirodzene.

ILUSTRÁTOR SLNIEČKA

Stáročný sociálny a národnostný zápas, ktorého formy podmieňovali tvárnosť slovenského umenia, nadobudol po roku 1918 novú podobu. Slováci sa rozhodli pre spolužitie s Čechmi v spoločnom štáte osnovanom na národne autonómnom princípe. Na Slovensku však chýbali odborníci (predovšetkým národoveckí) v hospodársko-priemyselnej, ako aj v kultúrno-spoločenskej oblasti. Preto boli posielaní z Čiech na výpomoc odborníci vrátane pedagógov. Jedným z nich bol aj Jaroslav Vodrážka (1894 – 1984), ktorý ako mladý profesor kreslenia prišiel na martinské gymnázium v roku 1923. S príchodom do Martina, kde sa práve končil „prvý dych poprevratového nadšenia“ (Šulc 1970,

¹ Máme na zreteli našu štúdiu – výstup výskumného projektu: Tokár, Michal, 2017. Ilustračná tvorba v časopise *Slniečko*. In *Časopisecký fenomén Slniečko v kontexte slovenskej detskej a národnej literárnej kultúry*, Ondrej Sliacky a kol., 158–179. Bratislava: Univerzita Komenského.

311), sa výtvarník J. Vodrážka podujal navrhnúť polep na väzbu práve vydávaných Dobšinského *Prostonárodných slovenských povestí*. Na podnet tajomníka Matice slovenskej Š. Krčméryho začal spolupracovať s touto národnou ustanovizňou na úprave kníh a od roku 1925 aj na úprave a ilustrovaní zábavného detského časopisu *Včelka*, ktorý vychádzal v školských rokoch 1925/26 až 1926/27². Záujem oň a nároky na jeho grafickú podobu a obsahovú náplň rástli, preto po dvoch ročníkoch jeho publikovania sa vydavateľia³ rozhodli vydávať časopis vo väčšom formáte, s bohatším zastúpením literárnych žánrov i s bohatšou výtvarnou úpravou. Dostal názov *Slniečko* (Kopál 1973). J. Vodrážka už vo *Včelke* kládol dôraz na jeho výtvarno-ilustračnú stránku, predovšetkým na chápanie ilustrácie ako fenoménu umenia, čo v dovtedajších časopisoch pre deti vydávaných na slovenskom teritóriu nebolo samozrejmé. Časopis *Slniečko* mal väčší formát a bohatšiu výtvarnú úpravu. Vychádzal nepretržite – s pauzou vojnového ročníka 1944/45 – do konca školského roka 1949/50. Obnovený bol až v roku 1969 a patrí k najstarším a najdlhšie vychádzajúcim detským časopisom na Slovensku.

Grafickou úpravou *Slniečka* bol od prvého čísla poverený J. Vodrážka, ktorý sa stal do konca deviateho ročníka (1935/36) aj jeho hlavným ilustrátorom. Po celú dobu sa snažil o optimálnu vizuálno-výtvarnú úpravu periodika s ohľadom na zvláštnosti psychiky detských čitateľov a s cieľom vychovávať umením. *Slniečko* nebolo školským časopisom, preto sa na jeho tvorbu nevzťahovali konfesijné požiadavky, ktoré boli prísne dodržiavané v ostatných dobových časopisoch pre deti. Ich pedagogicko-didaktická predpojatosť proti umeniu sa v *Slniečku* prekonávala názorovou toleranciou.

Pre prvé tri ročníky *Slniečka* realizovali výtvarné návrhy obálok Martin Benka, Ľudovít Fulla a Andrej Kováčik. Ich výtvarné motívy sa opakovali vo všetkých číslach príslušného ročníka. Od štvrtého ročníka po šieste číslo deviateho ročníka obálky navrhoval J. Vodrážka. Na ilustráciách obálok prvých troch autorov sa objavovalo slnko ako súčasť motívu, následne na Vodrážkových ilustráciách obálok bol motív slnka súčasťou písmového znaku na titule časopisu a potom sa stal štylizovanou značkou⁴, ktorá sa v matičnom *Slniečku* udomácnila a predstavuje výtvarný symbol názvu časopisu.

Určitá zmena nastala vo výtvarno-vizuálnej stránke obálky *Slniečka* v ôsmom a deviatom ročníku. Ilustračný motív na obálkach J. Vodrážku už nepredstavoval konvenčný výsek krajiny reality, na ktorú doposiaľ až dodatoč-

² Časopis redakčne viedol Š. Krčméry za výdatnej spolupráce ďalšieho českého učiteľa na Slovensku, spisovateľa a teoretika detskej literatúry (neskoršie aj uznávaného maliara) F. Volfa.

³ Časopis vydávali Československý Červený kríž, Matica slovenská a Živena v Martine.

⁴ Motívom je antropomorfné slnko, ktoré spočíva na oblakoch.

ne aplikoval informatívno-textovú zložku časopisu, Vodrážka tentoraz obálku koncipoval z dvoch separovaných, funkčne odlišných zložiek: informatívnej hlavičky a dekoratívno-ilustračnej položky. V ôsmom ročníku je informatívna hlavička tvorená z dvoch zreteľných súčastí: zo symbolickej značky časopisu a z lineárne na značku nadväzujúcej textovo-informatívnej zložky. Titulný list deviateho ročníka je vizuálne koncipovaný na stredovú os a typografickú hlavičku od ilustrácie predeľuje značka časopisu. J. Vodrážka už na obálke neopakoval ten istý výtvarný motív v každom čísle ročníka, ako to bolo doposiaľ, ale motív modifikoval.

Do *Slniečka* sú zaraďované reprodukcie výtvarných diel domácich a inonárodných umelcov, ktorých šírkové formáty sú na stranách neraz pretočené (na výšku strany), aby reprodukcie boli zväčšené a z tejto pozície receptne pre príjemcu zreteľnejšie. Vyžadovalo to však časopis pretáčať. Klasický knižný grafik J. Vodrážka na stranách časopisu neopomenul konvenčné dekoratívne prvky – zdobenú iniciálu a geometricko-ornamentálne pásy pod sádzanými stĺpcami textov (odozva secesie). Iba jeho iniciála už nenachádzala nasledovníkov.

Pri listovaní jednotlivých ročníkov časopisu graficky upravených J. Vodrážkom možno postrehnúť, že sa neuspokojoval iba s tým, že časopis ilustruje, rovnako si bol vedomý aj toho, že časopis zároveň aj upravuje, na čo plne využíval typografiu. Ktorákoľvek dvojstrana ním upravovaného časopisu sa vyznačuje grafickou vyváženosťou. Výtvarná stránka *Slniečka* smerovala od solidnej, detskému príjemcovi určenej čiernobielej ilustrácie k inovatívnejšiemu, atraktívnejšiemu komponovaniu textu a obrázka na časopiseckej strane: od konvenčno-klasického princípu prísneho oddeľovania ilustrácie od textu k integrovanej kompozícii týchto komunikátov na strane (resp. dvojstrane) časopisu.

Strana *Slniečka* je vizuálne tvorená tak, že obrázok je umiestnený uprostred celostranovej sadzby textu, nad alebo pod textom, prípadne je zalomený do horného a protíahlého spodného rohu sadzby. Veľkosť (plošnosť) ilustrácií je determinovaná spôsobom sadzby textu. Keď je sadzba na strane symetricky dvojstĺpcová, J. Vodrážka formátoval ilustrácie na šírku týchto stĺpcov. Často však išlo o taký spôsob dvojstĺpcovej aplikácie textu, že jeden stĺpec má šírku dvoch tretín plochy vymedzenej sadzby a druhý stĺpec zaberá zvyšnú tretinu šírky sadzby (spravidla sa zrkadlovo opakujú na dvojstrane). Ilustrácie zalomené do textu tretinového stĺpca – obyčajne je stĺpec na vonkajšej strane sadzby strán – pôsobia miniatúrne. S celostranovými ilustráciami sa možno stretnúť spravidla na obálke *Slniečka*, vo vnútri časopisu sa vyskytujú len sporadicky, ide napríklad o ilustrácie k významným sviatkom, k výročiu významnej historickej alebo kultúrno-spoločenskej, či politickej udalosti. Uvedené typy kompozície vizuálu strany a dvojstrany uplatňovali ďalší grafickí upravovatelia matičného *Slniečka*.

OBRÁZKOVÉ SERIÁLY

Významným počinom Jaroslava Vodrážku v *Slniečku* bolo zverejnenie vlastného obrázkového seriálu o príhodách Zajka od druhého čísla tretieho ročníka časopisu (1929/30). V každom čísle časopisu sú jednostranové kreslené sedem- až osemobrázkové príbehy, ktoré sú pomenované verzáľkovým písmom: od *Ako sa vodilo Zajkovi vo svete* (s. 5) až po *Zajko doma* (s. 155). Seriál je bez sprievodného textu. Prvý príbeh je uvedený výzvou šéfredaktora časopisu Jozefa Cígera Hronského k čitateľom: *Napište rozprávku o tomto zajačkovi a pošlite nám ju. Najlepšiu rozprávku uverejníme a odmeníme* (s. 31). Táto výzva podnietila deti k vlastnej tvorbe a skutočne mnohé posielali do redakcie svoje rozprávkové výtvary i nápady, ako by sa mal príbeh rozvíjať; nechýbali aj požiadavky, aby o Zajkovi vyšla knižka. Želaná knižka o Zajkovi vyšla už v septembri roku 1930, mala názov *Smelý Zajko* (Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská a O. Trávníček) a jej obrázky boli doplnené textom J. C. Hronského.

V číslach nasledujúceho ročníka *Slniečka* (1930/31) – aj na všeobecnú žiadosť detí – seriál o Zajkovi pokračoval desiatimi šesťobrázkovými príbehmi, počnúc príbehom *Ako si Zajko staväl dom* (s. 11) a končiac príbehom *Ako sa malý Mufti-tufti vrátil* (s. 150). V druhom čísle časopisu je príbeh tentoraz uvedený výzvou edukačného charakteru: *Pozor, deti, pozor! Aby ste dobre uhádli, po ktorej rieke cestoval Zajko, ktoré mestá videl a do ktorého mora sa dostal!* (s. 21). Čitatelia mali podľa obrázkov poznávať významné zemepisné lokality a miesta Slovenska, napríklad podľa historických architektonických symbolov – hradov.

Vrelé prijatie knižky o Zajkovi a seriálu o jeho ďalších zážitkoch, tentoraz v exotickom svete, pokračujúceho v *Slniečku* viedlo ku koncipovaniu ďalšej knižky ako k jej modifikovanému pokračovaniu a vyšlo pod titulom *Smelý Zajko v Afrike* (Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1931). Tentokrát J. C. Hronský podnety Vodrážkových naračných kresieb pretavil do svojbytnej umeleckej literárnej výpovede, ba ju aj rozšíril o ďalšie epické situácie, na ktoré podľa M. Ondráša (2017, 70), pôvodné Vodrážkove kresby nejestvovali.

Po úspechu týchto seriálov sa v nasledujúcom piatom ročníku *Slniečka* (1931/32) objavil ďalší obrázkový seriál, ale už o príhodách dvoch múdrych prasiatok, s názvom *Budkáčik a Dubkáčik*. J. C. Hronský napísal pod obrázky alternatívne textové segmenty vo forme dialógu alebo stručného komentára rozprávača, teda na báze naračných obrázkov vytvoril jazykom slovesného umenia súvislý autonómny literárny text – zvieraciú rozprávku.

V jednotlivých číslach časopisu sú obrázky s textom najčastejšie umiestnené symetricky po dvoch v dolnej ploche sadzby (iného literárneho textu). V jednom časopise možno narátať okolo osem reprodukovovaných príhod. Konštatujeme, že tento seriál nie je komiks, pretože sprievodné texty k obrázkom na seba

chronologicky nadväzujú a, ako sme uviedli, tvoria autonómny literárny žáner. V komikse nesprievádza obrázky explicitne súbežný autonómny literárny text.

Aj táto animovaná rozprávka v *Slniečku* si získala sympatie detí a vzápätí sa objavila aj v knižnom vydaní pod názvom *Budkáčik a Dubkáčik* (Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1932). Ani jedno z knižných vydaní obrázkových seriálov dvojice autorov J. Vodrážka a J. C. Hronský neupadlo do zabudnutia a vychádzajú podnes.

Všeobecne aj literárni teoretici i pedagógovia konštatujú, že tieto knižky boli na svoju dobu moderné, pre detského príjemcu neobvyklé, vryli sa do pamäti generácií čitateľov. V tom spočíva tajomstvo ich vtedajšieho úspechu. Sú to typické autorské rozprávky, a keď si uvedomíme, že vyšli v dobe, keď slovenské deti poznali iba rozprávky ľudové (v literárnej úprave), teraz vyznievajú moderne, prekvapivo a pútavo, tým skôr, že J. C. Hronský aj ako detský spisovateľ nemal núdzu o vtipné nápady.

Ostatne, tieto knižky sú žánrovou obmenou rozprávky, ktorá by sa azda mohla nazvať rozprávkou so seriálovým hrdinom. Všetky totiž vznikali ako seriály v časopise na pokračovanie, čo znamenalo aj ich knižnú podobu. Sú to príhody značne samostatné, reťazovito zoskupené, bez vzájomnej kauzálnej závislosti, tak ako sa hrdinovia na svojej málo rozvážnej ceste svetom dostávajú z jedného problému do druhého. Ohlas, ktorý medzi deťmi tieto animované zvieracie rozprávky s dominantným antropomorfizačným modelom vyvolali, spočíva podľa analýzy J. Kopála a Z. Klátika (citované podľa Sliackeho 2009, 149) v tom, že J. C. Hronský „nepoľudšťuje dôsledne svojho zvieracieho hrdinu, ale ponecháva mu niektoré príznačné zvieracie atribúty“.

Keďže predmetom nášho uvažovania je recipientsky úspech špeciálne textovo-obrázkových kníh, je dôležité povedať, že nadchýnanie sa nimi niekoľkých generácií slovenskej mládeže je rovnako zásluhou paritného výtvarného stvárnenia charakteristiky zvieracích aktérov a ich príbehov „bravúrnou kresbou Jaroslava Vodrážku, v početných rozihraných scénkach zasadených do celkom prirodzeného a reálneho ľudského prostredia, v ktorom človek sa im stáva nielen prirodzeným priateľom, ale často i partnerom“ (Mruškovič 1983, 73).

V ďalšej rozprávke J. C. Hronského *Tri múdre kozliatka*, zverejnenej na titulnej a rubnej strane v jednotlivých číslach desiateho ročníka *Slniečka* (1936/37), nejde o obrázkovú naráciu. Je to autonómna rozprávka a sú k nej vytvorené ilustrácie J. Vodrážku s motívmi vybraných textových pasáží či príhod. Pripomíname, že ilustrátor v knižke zužitkoval znakovosť prvkov tradičnej ľudovej kultúry už nie na dokreslenie prostredia a pozadia zvieratiek, ako napríklad v *Budkáčikovi a Dubkáčikovi*, ale tu ich použil v značne schematickej, náznakovkej podobe aj pri zobrazení ich odevu. Vcelku ilustračné kresby už nemajú predchádzajúcu dynamiku línií, sú viac obrysové a pokojné.

Stručne zosumarizované, zatiaľ čo J. C. Hronský dokonale využil osvedčenú metódu fabulárnej obraznosti dejovým, časovým a príčinným reťazením dlhého radu nadväzných motívov s ústrednými zvieracími postavičkami, J. Vodrážka ich svojou virtuóznou kresbou s dynamickou, ale mäkko modulovanou linkou podstatne priblížil detskej psychike a citu.

Od desiateho ročníka *Slniečka* (1936/37) graficko-výtvarnú úpravu po J. Vodrážkovi prevzal Karol Ondreička. O dva roky neskôr, po rozpade Československej republiky (1939) a vzniku samostatného Slovenského štátu, musel J. Vodrážka ako Čech na základe vládneho nariadenia opustiť Slovensko. Vrátil sa s rodinou do Prahy, kde sa uplatnil ako profesor kreslenia na Štátnej grafickej škole. Do slovenského detského periodika už výtvarne ani literárne neprišiel. Azda iba raz sa v *Slniečku* vyskytla jeho výtvarná značka⁵ časopisu na titulnom liste vojnového šestnásteho ročníka (1942/43), zrejme zásluhou vtedajšieho grafického upravovateľa a ilustrátora časopisu Emila Makovického.

ILUSTRÁCIE VYBRATÝCH ROZPRÁVKOVÝCH KNIŽNÝCH VYDANÍ V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Prvou knižkou, ktorú Jaroslav Vodrážka pre slovenské deti ilustroval, bola knižka *Zlaté perličky pre dobré detičky* od R. Urama Podtatranského, ktorú v roku 1925 vydal Transcius v Liptovskom Svätom Mikuláši. Už v týchto, možno povedať, raných perokresbách ilustrátor uplatnil svoj „vlastný štýl, jemnú obrazovú metaforickosť viazanú na veršovanú predlohu“ (Závadová 1984, 96). Ďalšie detské knižky ilustrované J. Vodrážkom vyšli začiatkom tridsiatych rokov. Boli to vlastne obrázkové príbehy, ktoré vznikli ako modifikácie časopiseckého publikovania v *Slniečku*, tieto boli predmetom našich poznámok v predchádzajúcej časti príspevku.

Pre (relatívnu) kompletnosť treba uviesť, že ešte v roku 1927 vyšla v žilinskom Učiteľskom kníhkupectve a nakladateľstve O. Trávníčka s Vodrážkovým výtvarným príspevkom knižka K. Erbena *Snehulienka a iné slovanské rozprávky*. V roku 1930 vydala Matica slovenská a nakladateľstvo O. Trávníčka *Ježkovcov* M. Hranka a *Čarodejnú kapsu* R. Klačka.

V prvej polovici tridsiatych rokov významnejšou ilustrovanou knihou boli *Brondove rozprávky*, kniha vyšla v bratislavskom vydavateľstve U nás (1932).

⁵ Motívom znaku je mladík v ľudovom kroji s hlavou smejúceho sa slnka (na kruhu slnka sedí vták). Mládenec stojí na mraku a laktom sa opiera o iniciálu „S“. Už inou záležitosťou je, keď sporadicky v pomatičných obnovených ročníkoch *Slniečka* na konci šesťdesiatych rokov boli z príležitosti jubilejnej pripomienky J. Vodrážku zverejnené aj ukážky jeho ilustračných prác.

Literárnu podobu dal rozprávkam podľa rozprávania ľudového rozprávača Jozefa Rusnáka-Brundu z Hel'py J. C. Hronský. O. Sliacky (2013, 30) konštatoval, že to bola „najsuggestívnejšia autorská interpretácia slovenských ľudových rozprávok v minulom storočí“. Knihu ilustračne obohatil J. Vodrážka titulným listom, dvojstranovou ilustráciou a takmer štyrmi desiatkami textových čiernobielych perokresieb. Kresby majú premyslený kompozičný plán, pevnú, ale živú perom ťahanú líniu, ktorá postihuje tvar v základných obrysoch s rázovitými deformáciami. Vodrážkovo chápanie poslania ilustrácií, ako sa sám vyjadril, je „obrazem vyjadriť totéž, čo říká text, nebo textem doplňovat ilustrace, byli-li prvé. Jen tak může docházet k harmonickému celku, při němž jedna složka doplňuje druhou a vzniká dílo stylově vyrovnané...“ (Anketa o ilustrácii 1970). Výtvarná paralela verne vizualizujúca Vodrážkom zvolené rozprávkové motívy sa v jeho realizácii vyznačuje epickou výrečnosťou a dramatickosťou. Epickosť ilustrácie je analogická povahe rozprávkového textu a dramatickosť zodpovedá autorovmu dramatickému cíteniu. Avšak dramatický akcent obrázkov umocňuje už voľba úzkeho dejového výseku v kritickom okamihu, ktorý je oproti textovej „opisnosti“ zdôraznený vizualizovanými znakmi (charakteristikou). J. Vodrážka dbal – s ohľadom na detských adresátov – o to, aby výtvarná opisnosť prostredia nenarušovala skúsenostno-reálnu jednoznačnosť a v istom zmysle aj výrazosť obrazovej akcie. Pozornosť sústreďoval i na humornosť deja. Darilo sa mu to v ilustráciách, kde si zvolil epizódy založené na rozprávkovej fantastike, predovšetkým v scénach s interakciou medzi domácimi zvieratkami a ľuďmi, vybudovaných na antropomorfizácii.

V tom istom roku, ako vyšli *Brondove rozprávky*, bolo v bratislavskej Akademii vydaných jedenásť päť- až jedenásťstranových zväzokov národných rozprávok⁶ s dvoma až piatimi farebnými i čiernobielymi (koncovky) ilustráciami v jednom zväzku. Súčasne s týmito zväzkami v edícii vydavateľstva Kniha Akademie pre mládež vyšli v knižnom zväzku *Najkrajšie slovenské rozprávky*, ktoré podľa starších vydaní usporiadal a upravil P. Prídavok. V knihe, okrem zaradených rozprávok z predošlých zväzkov, sa z týchto zväzkov opakuje aj dvadsaťšesť Vodrážkových farebných ilustrácií (vrátane väzby a predsádky). Zobrazenia však nedosahujú epickú šírku a výpoveď kompozícií napríklad *Brondových rozprávok*. Ich epickosť je do určitej miery eliminovaná na úkor bohatej farebnosti, J. Vodrážka sa v nich prezentoval ako majster koloristického ilustračného umenia. Uprednostnil zobrazenie hlavných rozprávkových hrdinov viac v statickej polohe a upriamil sa na ich psychický výraz. Prírodné

⁶ Tituly: *Bača a šarkan, Múdry chlapec, Čert slúži, Kráľ času, Mataj, Mechúrik – Koščúrik s kamarátmi, Medveď a komár, Mlynček, O hlúpej žene, O troch grošoch a Sol' nad zlato.*

prostredie zobrazených scén s motívmi lesa (pralesa) – polámané či doráňané pahýle stromov (zo skicára) – však evokuje dramatickosť.

V roku 1937 bolo pre J. Vodrážku „rodinnou záležitosťou“ vydanie knižky E. Vodrážkovej *Veselo do sveta* v Matici slovenskej. Strany knihy s dvojfarebnou tlačou J. Vodrážka starostlivo upravil a finalizoval farebnými ilustráciami. Súčasne v tom istom vydavateľstve vyšla Vodrážkovi aj jeho vlastná prozaická knižka *Piráti. Veselé príhody siedmich dobrodruhov*. K jej napísaniu ho priviedla spolupráca s J. C. Hronským, ktorého svojimi kreslenými seriálmi v *Slniečku* inšpiroval k napísaniu ich literárnych variantov. Ovplyvnený Hronského koncepciou detskej literatúry, ktorá pred realistickým obrazom súdobého detstva programovo uprednostňovala optimisticko-zábavnú víziu života, sa rozhodol pre literárnu tvorbu. Text *Piráto*v koncipoval ako situačnú paródiu na komerčnú pirátsku produkciu a uplatnil v ňom humor a zmysel pre chlapčenské zábavky s poučným podtextom. Snažil sa zohľadniť detský zmysel pre výmysel a dobrodružnosť. Knižku sám ilustroval a na perokresbu použil dvojfarebnú irisovú tlač. Pravda, v tom samom roku J. Vodrážka upravil a ilustroval aj ďalšie knižné tituly.⁷

Po tomto debute pokračoval J. Vodrážka v písaní a už po dvoch rokoch vydal tentoraz romantickú grotesku *O strašiakovi* v matičnej edícii *Dobré slovo* (1939). Autor vodí detského čitateľa s preexponovaným strašiakom po prírode, píše o martinskom jarmoku, opisuje regionálne detaily. Jeho ilustrácie sa vyznačujú aj v tejto knihe realisticky štylizovanými formami a skratkami, príznačnou bravúrou a dynamickou kresliarskou technikou, ale aj zmyslom pre uplatnenie typických znakov a prvkov ľudovej kultúry a umenia. Ilustrácie nedosahujú kvalitu obrázkov prispôbených detskému citu ako v naračných obrázkovo-textových knižkách zo začiatku decénia. J. Vodrážka tento rozprávkový príbeh z Turca, tak ako svoju prvú knihu, vytvoril na princípe situačnej komiky, avšak obohatil ho o etický plán, ktorým sa dieťaťu snažil sprostredkovať elementárne mravné hodnoty. V každom prípade J. Vodrážka dosiahol touto rozprávkovou knihou akceptovateľnejší výsledok ako v knižke *Piráti*.

Pre dodržanie chronológie Vodrážkom ilustrovaných vydaní kníh pre deti a mládež sa treba vrátiť o dva roky späť, do času, keď sa aj J. Vodrážka popri iných knižno-ilustračných kolekciami vrátil k ilustrovaniu slovenských národných rozprávok. Predmetom jeho výtvarného dotvorenia bola rozprávková knižka pre mládež *Zlatovlasá sestra. Národné rozprávky*, ktorá vyšla v matičnej edícii *Zobrané spisy J. C. Hronského* (1937). J. Vodrážka v nej navrhol ilustráciu na väzbe, frontispice, titulný list, dve celostranové a štyridsať trojštvrťových a polstranových ilustrácií. Sú dvoj- až trojfarebné, avšak v tejto ko-

⁷ Spomenúť treba knihu J. C. Hronského *Sokoliar Tomáš* (Matica slovenská 1937).

lekcii pri dominantnom postavení kresby plní farba skôr dekoratívnu funkciu. Motivicky sú zobrazenia, ako je to u daného autora zvyčajné, determinované textom literárnej predlohy, ktorú voľne rozvíjajú, a teda aj viazané na ňu. Akčné príbehy neorámovaných formátov kompozícií exponuje J. Vodrážka z nadhľadu, evokujúc tak priestorovosť scén – a zároveň čitateľnú jednoznačnosť – v exteriérovom alebo interiérovom prostredí. Obrázky si zachovávajú všetky charakteristické znaky doterajších autorových ilustračných prác.

Z kníh pre deti z konca tretieho desaťročia hodno spomenúť J. Vodrážkom upravený a ilustrovaný titul knižky básničiek M. Rázusovej-Martákovej *Od jari do zimy*, ktorú vydala Matica slovenská roku 1939. Námetom veršovaniek je živá príroda. Knižný artefakt vizuálne pôsobí na príjemcu harmonickou celistvosťou i výtvarnou hodnotou ilustrácií.

Rok po odchode J. Vodrážku zo Slovenska ešte vyšla v Matici slovenskej knižka J. C. Hronského *Tri múdre kozliatka* (1940), ktorú Vodrážka ešte upravil a ilustroval. Už pri informácii o zverejnení tejto animovanej rozprávky v polovici tridsiatych rokov v *Slniečku* sme vyššie v našom texte uviedli, že rozprávku J. C. Hronský vytvoril na podobnom základe ako obrázkové príbehy o Zajkovi a dvoch prasiatkach, a v súvislosti s ilustráciami sme sa zmienili o ich ovplyvnení ľudovým umením.

Na záver niektorých postrehov k vybratým knižným titulom pre deti ilustrovaným a upravovaným J. Vodrážkom v medzivojnovom období konštatujeme, že výtvarné sprievody knižných textov predstavuje epická ilustrácia, teda tendencia, ktorá v tých rokoch prevládala aj v generácii knižných tvorcov. Znamená to, že ilustrácie J. Vodrážku vyjavujú predovšetkým dejové roviny literárneho textu, ktoré mohla vyjadriť jeho jasná a čistá kresba a jednoduchá skladba prvkov v kompozičnom pláne. Ilustrácie tak nielen (názorne) vizualizujú literárny text, ale ako výtvarný druh či jazyk umenia svojim stvárnením text dopovedávajú, a tak obohacujú významové prvky v textovej štruktúre, ale aj umocňujú umelecko-estetické aspekty knižného diela.

Zopakujeme, že Vodrážkove knižné obrázky pre mladších čitateľov, ktoré vznikli v tridsiatych rokoch, sú charakteristické výrečnosťou a úsmevným výrazom, analogicky ako rozprávkové príbehy. V nich sa výtvarný umelec dokázal priblížiť k detskej hravej duši plnej fantázie a svojím prístupom ju aj rozvíjať.

ILUSTRÁCIE VYBRATÝCH ROZPRÁVKOVÝCH KNIŽNÝCH VYDANÍ VO VOJNOVOM A POVOJNOVOM OBDOBÍ

Jaroslav Vodrážka po presídlení do Prahy za vojnovej Slovenskej republiky vydal niekoľko ilustrovaných knižiek pre deti, z ktorých niektoré vyšli po

vojne v preklade aj na Slovensku. Styky so Slovenskom, kde výtvarný umelec prežil svoje plodné roky spojené s detskou knihou a detským časopisom, však nikdy neprerušil. Jeho spolupráca so slovenskými kolegami pokračovala aj naďalej, hoci už nebola taká intenzívna ako predtým.

Po druhej svetovej vojne v obnovenej Československej republike sa J. Vodrážka vrátil k ilustrovaniu pre Maticu slovenskú (edícia Slniečko) i k spolupráci so slovenskými vydavateľstvami, a to aj po roku 1948 v zmenených spoločensko-politických pomeroch.

Hneď po oslobodení v roku 1946 J. Vodrážka pre bratislavské nakladateľstvo Pravda obohatil osobitnou grafickou úpravou a ilustráciami knižku R. Jilemnickej *Rozprávky statočných detí*. Ilustrácie realizoval perokresbou so šedou podtlačou a sú zalamované uprostred strany v texte vykrývanou autotypiou (Závadová 1984).

O rok neskôr J. Vodrážka výtvarne finalizoval vlastnú *Knižku najmenších* (J. Horáček v Bratislave 1947). Knižné strany so skromnými štvorveršíami vyplnil nahnedo realizovanými perovkami bohato zdobených iniciál. Súčasne u toho istého vydavateľa J. Vodrážka vydal pre deti svoju ďalšiu knižku *Rozprávky o zvieratkách* a pre Maticu slovenskú ilustroval z ruštiny preložený text knižky V. Biankiho *Mravčekomu dobrodružstvu* (obe 1947).

Na prelome storočia vyšiel ďalší preklad z ruštiny, tentokrát išlo o jedenásť uralských povestí *Kamenný kvietok* od P. P. Bažova s ilustráciami J. Vodrážku v nakladateľstve bratislavskej Pravdy (1949). Texty sú vhodne vizualizované a zároveň sa dopĺňajú či obohacujú. Perokresbové zobrazenia s jasnou a modelujúcou linkou sú lavírované dvojfarebnou irisovou tlačou s vykrývaním.

K významným Vodrážkovým knižno-grafickým prácam z polovice 20. storočia možno zaradiť *Staré povesti české* od A. Jiráka vydané Štátnym nakladateľstvom v Bratislave (1951). V knihe sú opísané udalosti z českej histórie čerpajúce z ľudovej slovesnosti a niektorých historických faktov. Celostranové voľne komponované scény historickej proveniencie sú vymedzené formátom sadzby strany, sú kompozične neprehustené, ale obsažné a priehľadné vďaka zobrazeniu motívov z nadhľadu. Preto sú dobre čitateľné. K. Závadová (1984, 100) uvádza, že „Vodrážka pristupoval k tomuto titulu s obzvláštnou zodpovednosťou a prípravou... Perokresby koloruje irisová tlač, vhodná práve pri historizujúcom texte ako určitá forma patiny“.

V polovici päťdesiatych rokov J. Vodrážka opäť venoval svoju pozornosť textom pre najmenšie deti. Príležitosť sa naskytla v Slovenskom nakladateľstve detskej knihy, ktoré vydávalo poviedky M. Rázusovej-Martákovéj o dobrodružstvách malého hrdinu na dedine v titule *Chlapčekovo leto* (1956). Ilustrácie krehkých tónov lyrického ladenia sú podmienené charakterom slovesného diela, zatiaľ čo kolekcia Vodrážkových obrázkov v autorkinej knihe básničiek

Lietajúci kvet (Mladé letá 1959) má živý a svietivý kolorit, ktorý maliar rozviedol vo väčšej intenzite (Kordošová 1975). Ilustrátor dokonalou pevnou linkou postihol tvary v podstatných obrysoch a živo-svietivo maliarsky využil ním osvedčenú akvarelovú techniku. Hrdinovia veršovaných jednotiek – kvety, vtáky, motýle – sa zabávajú a majú starosti i radosti ako deti.

Aj v týchto rokoch J. Vodrážka rád nachádzal podnety na ilustrovanie zábavných, humorných a dobrodružných námetov, v ktorých sa prejavil ako talentovaný rozprávač. Dokladuje to knižka veršov Ľ. Podjavorinskej *Išla sova na tanec* (zostavila L. Kyseľová, Mladé letá 1957) alebo súbežne vo vydavateľstve vydané veršované príhody domácich zvieratiek od E. Vodrážkovej *Ondříkovi priatelia*.

J. Vodrážka tak v ilustračných súboroch uvedených knižiek, ako aj vo všetkých svojich ilustračných kolekciami zachováva motivickú viazanosť k literárnej predlohe, ba svoje ilustrácie voľne rozvíja v kompozičnej výstavbe obrazu.

Koncom päťdesiatych rokov vydali Mladé letá v edícii *Z rozprávky do rozprávky* (1959) výber z rozprávok P. Dobšinského *Slncový kôň*, ku ktorým J. Vodrážka vytvoril ilustrácie. V päťdesiatjedem zobrazeniach v realisticky štylizovaných formách sa ako výrazný inšpiračný prvok, vzhľadom na literárny žáner, premieta ľudová kultúra. Je však problematiqué túto ilustračnú kolekciu porovnávať s krehkosťou a bravúrnosťou, akú dosahovali obrázkové knižky o zajkovi, šantivých prasiatkach či múdrych kozliatkach z tridsiatych rokov, teda v knižkách, kde zobrazenia a text (jazyk vizuálneho umenia a jazyk slovesného umenia) komunikačne participovali na rozprávke.

Knižka *Slncový kôň* pôsobí reprezentatívne, realistické perokresby sú pestro kolorované, kompozície „ako príbehy“ pozostávajú zo zobrazení viacerých kulminačných udalostí deja. Sú usporiadané okolo centrálného motívu umiestneného na stredovej čiernej ploche geometricko-ornamentálneho tvaru. Táto plocha slúži aj ako spojivo rozličných výtvarných scén po výške knižnej strany.

V súvislosti so spomínanými inšpiračnými prvkami ľudovej kultúry sa žiada ešte poznamenať, že výtvarné chápanie aspektu ľudovej slovesnosti odzrkadľujúce sa vo Vodrážkových ilustráciách je napriek jeho kresliarskej dokonalosti kvalitatívne iné, ako sú teoretické názory i chápanie odrazu ľudového umenia v ilustračnej aplikácii Ľ. Fullu a M. Benku vo výtvarných sprievodoch ľudových rozprávok a povestí P. Dobšinského v päťdesiatych rokoch, teda v tom istom čase, ako vyšiel *Slncový kôň* s Vodrážkovými ilustráciami. Podľa Š. Mruškoviča (1983, 74) je Vodrážkov prístup k aplikácii ľudovej kultúry v ilustračnej tvorbe „skôr intuitívny a citový, u Fullu a Benku programový, bytostný, zdôvodnený aj filozofický“. Tento postreh považujeme za výstižný, pretože citovaný autor bol aj popredným etnológom.

Začiatkom sedemdesiatych rokov sa J. Vodrážka do literatúry vrátil vlastnou rozprávkou pre mladších čitateľov *Macko Mrmláč valachom* (Mladé letá 1971) a „s ilustráciami ako dvojnásobnou spomienkou na prvé stretnutie so Slovenskom v roku 1920“ (Závadová 1984, 102). Výjavy veselých dobrodružstiev vyobliekaného nezbedného medveďa, ktorý sa učí, aké je to byť valachom – pomocníkom starého baču Ďuricu z Čičmian –, sprevádzal J. Vodrážka zároveň ako ilustrátor voľnými celostranovými, polstranovými i cez dve strany prechádzajúcimi obrázkovými kompozíciami, ktoré v návrhoch realizoval obvyklou výtvarnou technikou akvarelovej perokresby. Avšak spojenie realistickeho štýlu s postupmi folklórnej zvieracej rozprávky nekorešpondovalo podľa O. Sliackeho (2009, 424) „s dobovým literárnym trendom a jeho úrovňou a bolo už iba nostalgickým pripomenutím autora, ktorý v medzivojnovom období patril k dominantným osobnostiam detskej knižnej kultúry“.

Považujeme za vhodné ukončiť poznámky tejto časti príspevku parafrázovaním dobového hodnotenia povojnového výtvarného prínosu J. Vodrážku pre slovenskú detskú knihu z pera významného typografa a grafika D. Šulca z roku 1970. Šulc konštatoval, že do tridsať Vodrážkových povojnových kníh⁸ sa vyznačuje rovnakou kompozičnou istotou, akú mali jeho knihy v predvojnových rokoch, ba v tom čase je Vodrážkova farebná ofsetová ilustrácia vyvázenejšia a zladenejšia s literárnym textom vďaka citlivo lomeným odtieňom farieb. Ilustrácie majú vyváženú úroveň aj vďaka príspevku vtedajších producentov a sú stále prínosom pre čitateľa i podnetom pre knižných grafikov, a to práve pre zachovanie dôslednej jednoty literárneho a výtvarného v knihe, jednoty knihy.

Poznamenávame, že roky analyzované v tejto časti príspevku boli obdobím socializmu, keď štát oceňoval dôležité rezorty a tvorivú činnosť vrátane kultúrno-umeleckej činnosti. Toto oceňovanie bolo iste i politicky motivované, v každom prípade J. Vodrážka zaslúžene získal v päťdesiatych až sedemdesiatych rokoch niekoľko ocenení Povereníctva školstva a kultúry a bol mu udeľený Zlatý čestný odznak knižnej kultúry za zásluhy o rozvoj slovenskej detskej knihy.⁹

⁸ Poznamenávame, že hodnotenie pochádza z obdobia, keď J. Vodrážka po zverejnení Šulcovho príspevku žil a tvoril ešte ďalších štrnásť rokov (do r. 1984).

⁹ Vodrážkove ocenenia Povereníctva školstva a kultúry v súťaži o najkrajšie knihy: *Turčín Poničan* (1954), *Slovenské rozprávky, hádanky a rečňovanky*, *Div a zázrak* a *Chlapčekovo leto* (1955), srbské junácke spevy V. S. Karadžića *Kráľovič Marko a orol* (1958), ďalej Cena Fraňa Kráľa 1967 za ilustračnú tvorbu pre deti a mládež (1968), udelený Zlatý čestný odznak knižnej kultúry za zásluhy o rozvoj slovenskej detskej knihy (1974) a Zlaté slniečko (1978). Zoznam podľa V. Anoškinovej (Pozri: *Jaroslav Vodrážka*. In: Digitálna Bibiana – medzinárodný dom umenia pre deti [03.04.2020] Na: <http://lib.bibiana.sk/author.php?id=00000004177>)

Pri príležitosti nedožitých deväťdesiatin J. Vodrážku v roku 1984 vyšla antológia jeho diel (ako knižného ilustrátora) s názvom *Jaroslav Vodrážka deťom* (Mladé letá), ktorú zostavili I. Kupec a R. Moric.

Knižné ilustrácie Jaroslava Vodrážku pre deti vychádzajú námetovo prevažne zo slovenského prostredia. Oproti iným knižno-ilustračným tvorcom využívajúcim tematiku ľudovej slovesnosti majú Vodrážkove ilustrácie civilistickejší ráz.¹⁰ Najlepšie sa mu darili ilustrácie k rozprávkovým predlohám, fantastickým témam a zvieracím motívom. Svoje pôsobenie v knižnej kultúre chápal v duchu progresívnych úsilí o komplexnú tvorbu knihy. Teda pri ilustrovaní venoval pozornosť i ďalším komponentom knihy: obálke, väzbe, grafickej úprave. Preto sa ním ilustrovaná a graficky upravená kniha vyznačuje kultivovanosťou výtvarného prejavu.

J. Vodrážka sa zaraďuje k tým knižným tvorcom, ktorých ilustračné prejavy sa „stretávali na báze žánrového sprievodu výtvarného parafrázovania literárneho obsahu, teda v polohe zameranej na prvoradosť funkčného poslania ilustrácie v úzkom kontexte s literárnou predlohou“ (Veselý 1987, 67). Dodávame, že popri konštatovanom funkčnom poslaní ilustrácie je už pre najmladšiu vekovú skupinu detských čitateľov rovnako dôležité hľadisko výtvarno-estetické. Je hlavným nositeľom neverbálnych poznávacích, ale aj ďalších zložiek. „Je zrejmé, že na strane výtvarne i literárne estetických vzťahov jestvujú mnohé premostenia, vzájomné ústupky i konflikty, a to... aj v podobách, ktoré nenašli presný prepis svojich vzťahov v... umeleckom podaní. Výtvarno-estetický aspekt potom preberá“ spolupôsobenie „s typografiou, formátovaním knihy, výberom a úpravou materiálu a inými aspektmi...“ (Dúbravský 1976, 12). Možno konštatovať, že J. Vodrážka ako knižný dizajnér dosiahol výtvarne formálny súlad medzi ilustráciou, grafickou úpravou a typografiou. Rovnováhu literárnej predlohy a výtvarného sprievodu preniesol aj do komplexného vyriešenia knižného diela (Kordošová 1975), ktoré upravoval. V každom prípade sa zásluhou J. Vodrážku zvýšili nároky na grafickú a výtvarnú úpravu knižného artefaktu.

Literatúra

ALEXY, Janko. 1956. „Slovo o ilustráciách pre deti kedysi a dnes.“ In *Zlatý máj* 1 (3): 79–83.

Anketa o ilustrácii. 1970. In *Výtvarné umění* 20 (8–9): 435–436, 414–439.

¹⁰ Na rozdiel od ilustrácií súčasníka J. Ladu Vodrážkove zobrazené zvieratká alebo ľudskí aktéri vystupujú vo vidieckom prostredí, ale ich šatstvo a reálie sú mestské. Argumentuje sa to tým, že podstatou Vodrážkových ilustrácií zostáva mestská skúsenosť z detstva – z Karlína, ako súčasť veľkej Prahy.

- DÚBRAVSKÝ, Viliam. 1976. Príspevok k otázkam štruktúry a dynamiky estetických a mimoestetických aspektov vo vývoji ilustrácie do detských kníh. In *Zborník Slovenskej národnej galérie 4/II BIB '73*, 17–18. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, n. p.
- KOPÁL, Ján (pod pseud. Mária E. Kopálová). 1973. *Slovenské časopisy pre deti. Katalóg – textová časť*. Martin: Matica slovenská.
- KORDOŠOVÁ, Gita. 1975. „K výstave ilustrácií Jaroslava Vodrážku.“ In *Výtvarný život 20* (4–5): 82.
- MRUŠKOVIČ, Štefan. 1983. Inšpiratívne zdroje a funkcia ľudového umenia a kultúry vo vývoji ilustrovanej detskej knihy. In *BIB '83. Zborník SNG 9*, 67–75. Bratislava: Tatran.
- ONDRÁŠ, Miloš. 2017. Podoby autorskej rozprávky v časopise *Slniečko* v rokoch 1927 – 1950. In *Časopisecký fenomén Slniečko v kontexte slovenskej detskej a národnej literárnej kultúry*, Ondrej Sliacky a kol., 69–87. Bratislava: Univerzita Komenského.
- PIFKO, Henrich. 1991. Doslov. In *Jozef Čiger Hronský, Smelý zajko, Smelý Zajko v Afrike*, 224–227. Bratislava: Mladé letá.
- SLIACKY, Ondrej. 2013. „Náš človek Jaroslav Vodrážka.“ In *Bibiana XX* (3): 25–33.
- SLIACKY, Ondrej. 2009. Vodrážka, Jaroslav. In *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*, kol. autorov pod vedením O. Sliackeho, 423–424. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- SLIACKY, Ondrej. 1990. *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945*. Bratislava: Mladé letá.
- ŠULC, Dušan. 1970. „Tvorca modernej slovenskej knihy pre deti a mládež.“ In *Zlatý máj 14* (5): 310–314.
- TOKÁR, Michal. 2010. Vývinové premeny ilustrácie kníh pre deti a mládež. In *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*, Zuzana Stanislavová a kol., 221–270. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- TOKÁR, Michal. 2009. „Piliere modernosti. Ilustračná tvorba pre deti pred rokom 1960.“ In *Bibiana XVI* (3): 36–48.
- TOKÁR, Michal. 2002. *Obrázkové príbehy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- VESELÝ, Marián. 1987. Slovenské knižné umenie a ilustrácia 1948 – 1985. In *Ars. Súčasné slovenské výtvarné umenie*, č. 1: 65–94. Bratislava: Veda.
- VODRÁŽKA, Jaroslav. 1977. *Bolo – nebolo*. Bratislava: Mladé letá.
- ZÁVADOVÁ, Katarína. 1984. *Jaroslav Vodrážka, výber z diela*. Martin: Matica slovenská.

doc. PhDr. Michal Tokár, PhD.
 Mirka Nešpora 10
 080 01 Prešov
 mich.tokar@gmail.com